

MARULIĆEVA RUKA
NA TROGIRSKOM KODEKSU PETRONIJA *
(CODEX PARISIENSIS LAT. 7989 OLIM TRAGURIENSIS)

Bratislav Lučin

UDK: 930.85 (497.5 Split) "14"
821.163.42-05 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin
Marulianum
S p l i t

Ime pomalo zagonetnog pisca *Satirikona*, jednog od najintragantnijih djela antičke prozne književnosti, pustolovnoga romana čiji je realizam protkan prizorima nasilja, dekadentnim ozračjem i vulgarnim leksikom, zasigurno je među posljednjima koja bismo još do prije desetak godina, makar i u primisli, povezivali s Marulićevim. Doduše, sadržaj i ton dobra dijela glasgowskih stihova, što ih je 1995. otkrio Darko Novaković, pokazali su nam da je Marulić, osobito u mladosti, znao biti znatno slobodniji u tematskim i leksičkim izborima nego što bismo se usudili pretpostaviti prije toga otkrića.¹ Spomen pak Petronijeva imena u katalogu rimskih satiričara u jednom od epigrama glasgowskoga kodeksa (br. 49) nije nužno upućivao na to da bi rimski pisac splitskom humanistu značio išta više od pukog imena uz koje se vezuje auctorstvo djela što se samim naslovom žanrovski nedvojbeno uklapa u dani epigramski kontekst (*Satyrica* ili *Satyricon libri*, u nas

* Prva inačica ovoga teksta (bez bilježaka) objavljena je u *Vijencu* br. 288, 17. ožujka 2005, str. 12.

¹ Usp. Darko Novaković, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: Ms. Add. A. 25 u Oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, str. 5-80; Marko Marulić, *Glasgowski stihovi*, prev. i prir. D. Novaković, Zagreb 1999.

uvriježen naslov: *Satirikon*). Ipak, pozorna Novakovićeve ekspertiza pokazala je da se na drugom mjestu u glasgowskoj zbirci (u epigramu br. 40) nalazi heksameterska klauzula potpuno podudarna sa završetkom jednoga Petronijeva heksametra, pa je Marulićev komentator zaključio, s blagom ogradom, kako se čini da je Marulić Petronija poznavao iz prve ruke.² No tu se moralo stati – jer se dalje nije imalo kuda.

Baveći se nedavno rukopisnom baštinom Trogirana Petra Cipika († oko 1440), rodonačelnika glasovite humanističke obitelji, odlučio sam poblizje ispitati u više navrata iznesenu, ali nikad neovjerenu, pretpostavku da bi koji član obitelji Cipiko (možda upravo Petar) mogao biti prepisivač glasovitoga trogirskog kodeksa (*Codex Traguriensis*),³ rukopisa što svoju golemu slavu zahvaljuje činjenici da jedini na svijetu sadrži tekst *Trimalhionove gozbe (Cena Trimalchionis)* – najveće i najpotpunije sačuvane cjeline iz Petronijeva djela. Polazište je tim pretpostavkama bila dobro poznata činjenica da je Marin Statilić pronašao kodeks oko 1653. upravo u knjižnici Nikole Cipika u Trogiru. Danas se on čuva u Nacionalnoj knjižnici u Parizu pod oznakom *codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*.⁴

U svakom opisu trogirskoga kodeksa navodi se da sadrži najprije stihovane sastavke: na str. 1-184 Tibulove, Propercijeve i Katulove pjesme te Ovidijevu

² M. Marulić, n. dj., str. 163.

³ Pretpostavku da bi Petar mogao biti *scriba* trogirskoga kodeksa iznio je Antun Lubin u rukopisnoj bilješci uz jedan drugi kodeks pisan Petrovom rukom (M 181 u Arhivu stolne crkve sv. Ivana u Trogiru; usp. Miroslav Marković, »Trogirski rukopis Cicerona«, *Živa antika* 3 (1953), sv. 1-2, str. 145-158 [147]). Da je prepisivač »možda neki član obitelji Cippica«, pretpostavio je i Antun Slavko Kalenić u pogovoru uz svoj prijevod *Satirikona* (usp. Petronije Arbitro, *Satirikon ili vragolaste pripovijesti*, prijevod i popratni tekstovi Antun Branko [sic] Kalenić, Zagreb 1986, str. 350). Pomisao da bi posrijedi mogao biti upravo Petar preuzeo sam u članku »Petar Cipiko« u *Leksikonu hrvatskih pisaca* (autor koncepcije: Krešimir Nemeć, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković), Zagreb 2000, str. 134; s ogradom pak da treba pričekati paleografsku ovjeru zabilježio sam je u opisu spomenutoga kodeksa M 181 (usp. B. Lučić, »Il codice di Pietro Cippico / Codex of Petar Cippico«, u: *Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc.* [katalog izložbe], ur. Joško Belamarić, Venezia 2001, str. 195-197). Nedavno je pretpostavka u domaćoj literaturi iznesena s čvršćim uvjerenjem: »U vrijeme kad je kodeks napisan nije bilo nikoga iz obitelji Cipiko, osim Petra, tko bi ga mogao prepisati« (Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga I. Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*, Zagreb 2004, str. 40. Ovdje ne mogu potanje prikazivati taj problem, no valja upozoriti da relevantna inozemna literatura utemeljeno upućuje na Firencu kao mjesto nastanka kodeksa, dok *scriba* i dalje ostaje nepoznat: duktus je donekle sličan onima Francesca Barbara i Jurja Benje (ne i onomu Petra Cipika!), čini se da je prepisivač bio iz Veneta ili upravo iz Dalmacije, ali o njegovu identitetu zasad nije moguće reći ništa pouzdano (usp. Albinia Catherine de la Mare »The Return of Petronius to Italy«, *Medieval Learning and Literature. Essays presented to Richard William Hunt*. Edited by J. J. G. Alexander and M. T. Gibson, Oxford 1976, str. 220-254 [242-244]; Petronio Arbitro, *Satyricon*, introduzione, traduzione e note di Andrea Aragosti, Milano 2000, str. 65).

⁴ O pronalasku usp. Veljko Gortan, »Ivan Lučić i trogirski kodeks Petronijev«, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, Zagreb 1969, str. 109-114.

Epistula Sapphus ad Phaonem (Heroides XV); slijede ulomci *Satirikona*, najprije (str. 185-205) oni koji su posvjedočeni i u većem broju drugih rukopisa (ti se ulomci u struci zovu *excerpta vulgaria*), a zatim (str. 206-229) unikatna *Cena Trimalchionis*; pri kraju je pak ponovno nekoliko pjesama: Vergilijev *Moretum* (str. 229-232), Klaudijanov *Phoenix* (str. 233-237) i kratki adespotni sastavak *Ad Leonem ebreum* (str. 249).⁵

U potrazi za identitetom prepisivača trogirskoga rukopisa uspio sam za prvu ruku doći do nekoliko fotografskih reprodukcija: među njima našla se i fotografija stranice na kojoj je ispisan početak pjesme *Feniks* Klaudija Klaudijana, pisca s kraja 4. st., »posljednjega velikog pjesnika Rima«. ⁶ Taj je prijepis struci bio slabo zanimljiv jer nije imao gotovo nikakve važnosti za uspostavu teksta dotične pjesme. Dok je glavnina kodeksa ispisana ranohumanističkim duktusom karakterističnim za rano 15. stoljeće, odavno je zapaženo da je prijepis *Feniksa* nastao znatno kasnije: Albinia Catherine de la Mare, jedan od najvećih auktoriteta za humanističke rukopise, navodi, s nešto opreza u dataciji, da je *Feniksa* pisala »italska ruka iz ranoga šesnaestog stoljeća (?)«, ⁷ dok je posljednji kratki sastavak nepoznata auktor pisala šesnaestostoljetna (dakle još kasnija) ruka. No valja reći da, unatoč dosta preciznim vremenskim određenjima pojedinih duktusa u kodeksu, dosad još nije bio utvrđen identitet niti jednoga prepisivača. Zato je moje iznenađenje bilo golemo kada sam već na prvi pogled u »italskoj ruci iz ranoga šesnaestog stoljeća (?)«, dakle onoj koja je prepisala Klaudijanovu pjesmu – prepoznao karakteristične poteze Marulićeva autografa! ⁸

Klaudijanov je tekst Marulić ispisao (preuzevši ga iz zasad nepoznata predložka) na praznim stranicama koje su prepisivaču *Trimalhionove gozbe* i Vergilijeve pjesme ostale kao višak na kraju sveska kad je dovršio svoj posao. Marulićev prijepis nije dakle načinjen na kakvu odjelitu sveščiću, koji bi onda bio naknadno privezan glavnini kodeksa, nego je ispisan na istoj podlozi na kojoj i čitav svezak, s kojim čini jedan predmet, jednu materijalnu cjelinu.

No to, po svemu sudeći, nipošto nije jedini trag Marulićeve ruke na trogirskom rukopisu s Petronijevim djelom. Čitav je kodeks, naime, providen brojnim marginalnim bilješkama, što su ih potanke paleografske analize pripisale trima različitim pisarima; jedan je od njih, kako napominje A. C. de la Mare, upravo vlasnik one »italske ruke iz ranoga šesnaestog stoljeća (?)« koja je prepisala i Klaudijana. Iz njezina uvida – koji će dakako zbog važnosti implikacija trebati podvrgnuti dodatnoj provjeri, ali u koji nemamo razloga sumnjati – proizlazi samo jedan zaljučak: pisac tih marginalija, dosad potpuno nepoznat, ne može biti nitko drugi nego Marko Marulić!

⁵ Najtemeljiti opis rukopisa daje A. C. de la Mare, n. dj., str. 240-242.

⁶ Usp. Marina Milićević, »Klaudije Klaudijan: život i djelo«, u: Klaudije Klaudijan, *Otmica Prozerpine*, prir. i prev. M. Milićević, Zagreb 1997, str. 5.

⁷ »early sixteenth cent. (?) italic hand«, A. C. de la Mare, n. dj., str. 241.

⁸ Usp. reprodukcije priložene uz ovaj tekst.

Ekspertiza vrhunske poznavateljice obavještuje nas nadalje da su tom trećom rukom unošene rubne zabilješke i varijantne lekcije na marginama svih tekstova u kodeksu – svih osim jednoga: *Trimalhionove gozbe*. No prepisivač Klaudijanove pjesme nije ispisivao samo kratke glose uz stihove rimskih ljubavnih elegičara i uz Petronijeva *excerpta vulgaria*, nego je u tekst Katulovih pjesama unio mnogobrojne nadopune; pritom se taj vlasnik »italske ruke iz ranoga šesnaestog stoljeća (?)« oslanjao, kako je utvrdila struka, na komentar uz Katula što ga je 1496. objavio Palladio Fosco, a možda i na Aldovo izdanje iz 1502.⁹

Nastranu zasad (ali samo zasad) to što Marulića – jer, ponavljamo, o njemu je riječ – zatječemo u eminentno humanističkom poslu, restituciji slabo tradiranoga teksta jednoga klasičnog auktora; preskočimo u ovom času i činjenicu da je predmet tako skrupulozna filološkog truda djelo pjesnika koji se nikako ne uklapa u deklarirane lektirne i svjetonazorne postulate Marulićevih zrelih godina, pa i to da splitski humanist pozorno čita i glosira ulomke *Satirikona*, jednog od, blago rečeno, najmanje čudorednih spomenika rimske proze; pustimo po strani zanimljivo pitanje zašto je baš *Trimalhionova gozba* ostala bez njegovih rubnih opaski; odrecimo se na ovom mjestu i komentiranja datacije barem jednoga dijela tih marginalija (oslonimo li se na iznesene spoznaje, izlazi da je Marulić glosirao Katula kao pedesetogodišnjak!). Umjesto svega toga posvetimo u ovoj prigodi pozornost samo jednom zaključku, koji nužno proizlazi iz svega rečenog: trogirski je kodeks Marulićevo vlasništvo. Onaj tko strpljivo upisuje rubne opaske, studira varijante, unosi objašnjenja i nadopune, nadopisuje na prazne stranice tekst auktora do kojeg mu je očito osobito stalo (a da je Klaudijan takav, pokazat ću na drugom mjestu) – onaj tko tako postupa nipošto nije slučajni, usputni korisnik kodeksa, nego njegov pravi, trajni posjednik. Taj humanistički *miscellaneus* s tekstovima klasika uzima on u ruke kao *cimelium* svoje privatne knjižnice, kao tvarnu baštinu »onih znamenitih drevnih i svetih pjesnika« (kako je mladi Marulić nazvao baš rimske elegičare u svojem pismu Šižgoriću)¹⁰ – riječju, on drži taj svezak na svojem radnom stolu kao dio vlastitoga kulturnog identiteta.

Tko je iole upoznat s Marulićevom ne samo književnom nego i knjižnom ostavštinom, odmah će se sjetiti onih dvanaest tiskanih svezaka s bogatih polica njegove kućne biblioteke što ostadoše sačuvani do naših dana: na gotovo svakoj njihovoj stranici još su jasno vidljive marginalne zabilješke unesene rukom zainteresirana, udubljena čitatelja; štoviše, u nadopisivanju *Feniksa* na praznim stranicama trogirske kodeksa prepoznajemo onu istu gestu kojom Splicićanin ispunja posljednje, prazne listove vlastitoga primjerka Tortellijeva priručnika *De orthographia dictionum e graecis tractarum* (Vicenza 1479) tako što na njih

⁹ Usp. A. C. de la Mare, n. dj., str. 242.

¹⁰ Usp. Juraj Šižgorić Šibenčanin, *Elegije i pjesme*, u izboru preveo, uvod i bilješke napisao N. Šop, tekst priredio i kazalo imena sastavio V. Gortan, Zagreb 1966, str. 77.

prepisuje pismo-raspravicu Bartolomea della Fonte o latinskim nazivima za razne mjere.¹¹

Ostaje mi u ovoj prigodi istaknuti samo još jedno. Trogirski je kodeks (ne bismo li ga odsad smjeli zvati i: *Codex Marulianus*?) nastao, kako je odavno utvrđeno, oko godine 1423-25, vjerojatno u Firenci.¹² Zatim mu se za dugi niz godina potpuno gubi trag, sve dok ga Marin Statilić nije, kao što je već rečeno, oko 1653. skinuo s police obiteljske knjižnice Cipikovih te novost obznanio svijetu (prvo izdanje *Trimalhionove gozbe* pojavilo se u Padovi 1664). U tami toga potpunoga, više nego dvostoljetnoga iščeznuća dosad je žmirkalo tek slabašno svjetlo bilješke na prvoj stranici rukopisa: »Questo libro sia di me Pola[n]tonio Cipico«. ¹³ Ta dosad, kako se čini, također neanalizirana bilješka (postoje dva Pavla Antuna: jedan je umro 1533, drugi 1570), kao i nekoliko natuknica što ih je na temelju arhivskih podataka i jednoga rukopisa Pavla Cipika (pisanog 1708) iznio Joško Belamarić,¹⁴ potvrđuju nam ionako vjerojatnu pretpostavku da se kodeks nalazio u knjižnici Cipikovih puno prije Statilićeva pronalaska. Sada pak možemo rasvijetliti golem dio toga za povijest trogirske rukopisa mračnog razdoblja: znamo da se kodeks barem u razdoblju na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće – a možda i tijekom čitava Marulićeva života – nalazio u Splitu, u Marulićevim rukama.

Mnoge stare zagonetke oko trogirske rukopisa obnavljaju se sada s pojačanom snagom, a iskrsavaju i nove (i sama A. C. de la Mare, suočena s nizom nepoznanica, naziva ga, ne slučajno, »that mysterious manuscript, the Codex Traguriensis«).¹⁵ Tko je prepisivač glavnine kodeksa? Kako je i kada on dospio u Marulićeve ruke? Kako je, kada, i kamo, i zašto, iz njih otišao? I još: treba li pukoj slučajnosti pripisati to što je drugo izdanje Petronijevih *excerpta vulgaria* (Mleci 1499) objavio upravo Bernardinus Venetus de Vitalibus,¹⁶ koji će uskoro postati ne samo dugogodišnjim, nego – usuđujemo se reći – povlaštenim tiskarom Marulićevih djela? Jer, on je tiskao *Instituciju* (1506 = 1507), *O Kristovoj poniznosti i slavi* (1519), *Poslanicu papi Hadrijanu VI.* (1522) i *Dijalog o Herkulu* (postumno, 1524).¹⁷

¹¹ Usp. Antonin Z a n i n o v i ć, »Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice Marka Marulića 1450-1950*, ur. J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 299-310 (304); B. L u č i n, »Marulićeve knjige i rukopisi«, u: *Split Marulićeva doba. Muzej grada Splita, 22. studenoga 2001 – 11. siječnja 2002* [katalog izložbe], ur. Goran Borčić, Split 2001, str. 18-30 (25-26).

¹² Usp. Albert C. C l a r k, »The Trau MS. of Petronius«, *Classical Review*, 22 (1908), str. 178-179; A. C. d e l a M a r e, n. dj., str. 243-245.

¹³ Usp. A. C. d e l a M a r e, n. dj., str. 242.

¹⁴ Usp. J. B e l a m a r i ć, »Nota za Tripuna Bokanića i Koriolanoviće (Uz razgovor o Duknovićevom sv. Ivanu u Trogiru)«, u: J. Belamarić, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001, str. 469-470; 477-478.

¹⁵ N. dj., str. 251.

¹⁶ Usp. A. C. d e l a M a r e, n. dj., str. 222.

¹⁷ Usp. Branko J o z i ć – Bratislav L u č i n, *Bibliografija Marka Marulića. I dio: tiskana djela (1477-1997)*, Split 1998, §§ 8, 9, 12, 21, 24, 27, 29, 31.

Neke pretpostavke već se naziru, no ova prigoda ne dopušta njihovu detaljniju razradbu; predstoji, uostalom, golem posao strpljiva i potanka proučavanja trogirskoga rukopisa *sub specie Maruli*. No kakvi god bili mogući odgovori, i koliko god pitanja ostalo i dalje neriješeno, već je sada potpuno nedvojbeno da je posrijedi prvorazredan, kapitalan spoznajni dobitak, sa zamašnim posljedicama. Neka nimalo marginalna poglavlja ne samo marulićevske filologije, nego humanističke filologije uopće, morat će se pisati iznova.

- D eformis. hā copoxis uitia occulta
esse uolumus.
- D olus. P. Sextili) Rustius hereditate 75
ut rogat / erat nequius ad filiū p̄tine. 24
Q̄ ipse faciat q̄ alterū nō admonet
d̄ periculo: licet s̄ utile sit. 25
- D uuitis. Ad uirtutes pecunia dux ee
p̄t: cōtinē uō eas nō p̄t. Diogenes. 47
D uuitis / Zeno ē p̄positis: Aristoteles
in bonis ponit. 66
- D olor iux Epicurū si longus leuis:
si grauis breuis. 8
Tullius q̄ q̄ & sum̄ possit ee diuturnus. 31
Saxū Lemniū Hebrides uaces refert: 32
Q̄ dolor nō sit sum̄ malū. 34
Nō adere sum̄ bonū secūm Hieronim̄. 81
Dolorē nō ee malū. 43
Dolorē maiore opinio facit nō nā. 46
Preparatio ad ferendū dolorē. 59
Dolor q̄ddā asperū: sed q̄ causē culpa
ideo nō malum. 63
Quo Philotectes suū solat ē dolore. 72
Stoici dolorē nō malū ee. Peripatetici
malū ee: sed ferendū docet. 85
Dionysius Heracleotes desciuit a Sto-
icis p̄ oculorū dolorem.
- Arcessilas q̄ paties i podagry dolor.
- D egener. T. Gracchi fili) temp. auisit
euertere. P̄ nō stabilire. 65

CLAUDIANI POETAE DE PHONICE
CARMEN INCIPIT.

○ CEANI summo circumfluus equore lucus.
Trans Indos Eurūq; nitet: qui primus in helis
Solicitatus equis: uicinaq; uerbera sentit
Humida roxanti resonant cui lumina cursum
Vnde rubet uentura dies iongeq; coruscis
Nox afflata rotis refuge pallefecit armctu.
Hic fortunatus nimium Titanus Ales
Regna colit solisq; p' aqua defensis iniqua
Possidet intactis exiis animantibus orae.
Seus nec humani patitur cōtagia mundi.
Pax uolucer superis. Aethlas qui uiuidus equat
Durando membrisq; trit redcutibus equū.
Non epulis saturare fame: nō fontibus ullis
Assuetus prehibere sitim. Sed purior illū
Solis h' iuuer alit uentosaq; pabula potat
Tetyos inuocit carpens alimenta uaporis.
Arc hanc uideat oculis iubar: igneus ora
Cingit honos: rutile cognatum uertitur sidus.
Attollit cristatus apex: tenebrasq; ferenda.
I uce ferat tyric pinguntur creura ueneno.
Ante uolant Zephyros pennis: quis credulus ambit
Flores colapsos. sparsosq; super distendit i' nixo.
Hic neq; concepto factu: neq; semine surgit.
Sed pater est prolesq; sibi: nullasq; exante